علامه عبدالحي حبيبي ۲۰۱۷/۰۱/۱۰

ابوالفضل محمد بيهقي د افغانستان لوي مؤرخ

د سبکتگين لويي کورنی په پادشاهي کي چي دغزني ښار د آسيا يو لوی علمي او هنري او سياسي مرکز او پايتخت ؤ، دا ښار لکه د جنګاورانو او سياسي مدابرانو ټولتون چي ؤ دغسي دلويو ليکوالو او پوهانو او شاعرانو مرکز هم ؤ. د افغانستان په تاريخ کي که موږ د هنر او ادب او علم او سياست يوه زرينه پاڼه لرو نو هغه د غزنويانو په دوره پوري اړه لري، او دا ښار زموږ د خراساني اسلامي ثقافت روزنتون ګڼل کيږي.

غزنه تر اسلام دمخه هم يو متوسط ښار ؤ دلته به کله د زابلستان د لوي ولايت مرکز هم جوړيدئ، او هغه وخت چي چيني زاير هيون تسنګ تر ۹ هـ کال وروسته په افغانستان کي ګرزيدئ، دا ښار هم موجود ؤ، دلته بودايي شابهارونه يعني معبدونه وو چي د يوه لوي بودايي معبد آثار اوس د تپه سردار پر سر باندي د اکتشاف او کيدلو او څرګنديدلو په حال کي دي.

داسي ښکاري چي د اسلام په لومړی پيړی کي دلته د لويکانو کورنی پادشاهي کوله او کله چي د دريمي پيړی په منځ کي يعقوب ليث صفاري د سيستان لوي پاچا دا ښار ونيوئ، نو لوکانو خپل سياسي مرکز ګرديز ته نقل کئ، او بيا ناصرالدين سبکتګين دا ښار خپل پايتخت کئ او د ۳٦٦ هـ کال د شعبان په مياشت کي دلته پر تخت کښينوست او په پروان کي سکه ووهله.

امير سبکتګن په ۳۸۷هـ کال د بلخ او غزني پر لار د مدرموي په کلي کي مړ سو، او تر ده وروسته يي مشهور زوي يمين الدوله سلطان محمود د غزني پر تخت کښېنوست او دا هغه د خراسان لوی پادشاه ؤ، چي د دجلي د ځنډو څخه تر ګنګا پوري يې لوي غزنوي سلطنت جوړ کئ.

په دې وخت کي د هنري او علمي او سياسي او جنګي مشاهيرو په ډلو کي د دري ژبې ځني زبرست ليکوال او مورخان هم په غزني کي وو، چي له دغي ډلي څخه يو ابوالفضل محمد بن حسين بيهقي دئ. چي په ۳۸۵هـ د خراسان د بيهق د حارث آباد په کلي کي پيدا سوئ او په نشاپور کي د علم تحصيل کړئ ؤ، دی په ځواني کي د خواجه بونصر مشکان لوي سر منشي تر لاس لاندي د سلطان محمود د دربار منشي ؤ، او بيا کله چي د سلطان مسعود د پادشاهی په آخرو کي بوسهل زوزني سر منشي و، نو بيهقي هم په دربار کي ؤ، او شاهي مراسلات به يي ليکل، د شاهي دربار معما يعني رمز دفتر هم له ده سره ؤ، د سياست او اداري او جنګي کارو او درباري اختلافاتو په منځ کي واقع ؤ، د وزيرانو او غزنوي دورې له لويو خلکو او شهزادګانو او وزيرانو او سپه سالارانو سره محشور ؤ او په ډيرو جنګي سفرونو کي د پادشاهانو ملګري ؤ، او حتي په هغه سفر کي هم د سلطان محمود سره ؤ چي دغه پادشاه د خراسان په

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و يا spineghar@gmail.com

دندانقان کي اوسني اندخوي ته نژدې په ۴۳۲هـ د سلجوقيانو څخه شکست وخوړ او ټول درباري رجال سره خپاره سول، او پخپله بيهقي په ډېر مشقت پياده د غرستان او غور پر خوا غزني ته راغي.

کله چي سلطان مسعود په همدغه کال له غزني څخه وتښتيد، او تر حسن ابدال ها خوا ته د مرګلي په کوتل کي خپلو لښکريانو ونيوئ او په ګهړی کي ووژه، نو د غزنويانو لوي او قوي سلطنت ټوټې ټوټې سو، او د شاهزاده ګانو خانه جنګي شورو سوې، د فتور په دغه اوږده دوره کي هم بيهقي په غزني او دربار کي ؤ. او لکه عوفي چي ويلي دي، د سلطان عبدالرشيد بن سلطان محمود په سلطنت کي تر ۴۴۴هـ پوري د ديوان رسالت سر منشي ؤ، مګر په همدغه کال د سلطان محمود يو غلام طغريل راغي او غزني ئې ونيوئ، محمودي شهزادګان او سلطان عبدالرشيد يې ووژل، او بيهقي هم د غزني په بالاحصار کي بندي سو. وروسته چي بيهقي له دې زندانه خلاص سو، نو په کور کي کښېنوست او خپل مشهور کتاب تاريخ آل سبکتګين يې په خوږه او ډېره ښکلي دري وليکئ، چي دغه تاريخ دېرش جلده ؤ، او د سلطان ابراهيم تر عصره يې د غزنوي شاهانو تاريخ کښلي ؤ، او يو بل کتاب يې هم د زينة الکتاب په نامه د انشاء په باب کي تاليف کئ.

د تاريخ بيهقي نور جلدونه اوس ورک دي، او فقط هغه برخه يې سته چي د سلطان مسعود د سلطنت حال پکښي ليکل سوي دئ او څکه چي بيهقي په دې تاريخ کي خپل ليدلي حالونه کښلي دي، نو ډېر ښه او مفيد تاريخ ګڼل کيږي، او که دغه ګرده کتاب اوس زموږ په لاس کي واي، نو به د غزنوي دورې تاريخ ډېر روښانه او ښه ښرګند واي.

بيهقي د تاريخ په ليکنه کي دوې ښېګني خوندي کړيدي: لومړي دا چي دی د دري ژبې يو خورا قوي او تکړه ليکوال دئ، چي ژبه يې خورا خوږه او بيان يې ښکلي او د سهلو وړ دئ، او د دري ژبې په خراساني نثر ليکونکو کي اوله درجه لري. او دا ښکاره کوي چي د دري نثر په غزني کي په څه ډول کښل کېدئ؟ شاهي رسايل او فرامين او مکتوبونه څنګه وو؟

او د ده کتاب د دري په سبک شناسي او انشاء کي ډېر لوړ مقام لري، او د دري ژبې د غزنوي دورې يو شهکار ګڼل کيږي، د بيهقي بل مزيد د يوه مورخ به ډول دا دئ: چي ده اکثر وقايع پخپلو سترګو ليدلي او کښلي دي. نو له دې جهته لکه نور نقال مورخان سهو او خطا ډېره لږ لري، او د خپل ليدو او اورېدو څخه حکايت کوي.

بله دا ده چي بيهقي خورا رشتيا ويونکي او صادق او صريح اللهجه او روک پوک ليکونکي مورخ دئ، د خپل عصر اوضاع په ښکاره توګه وايي، د شاهانو او رجالو او وزيرانو او مقتدرانو کارونه د انتقاد په نظر کره کوي، او د دوي د صلاح او فساد دواړي خواوي ښرګندوي، درباري فسادونه، د عياشی مناظر، د شاهانو د راي خطاوي، د رجالو رقابتونه او د دغو اعمالو عواقب په ښکاره ډول بيانوي او دا هغه خصوصيت دئ چي فقط د بيهقي په قلم کي ښکاري، او اکثر مورخان يې نه لري، او څکه چي دي په شاهي ديوان رسالت يعني دارالانشاء کي ؤ او ټول رسمي اسناد يې ليدل، نو کله کله هغه رسمي سندونه کټ مټ هم را نقلوي چي د مورخانو لپاره خورا ګټور دي.

بيهقي د تاريخ ليکلو آينده مسئوليت ته ملتفت دئ، په اکثر ځايو کي يوازي وقايع نکار نه دئ، بلکي د واقعو نتايج هم ښيي، او رشتيا وايي، له تعصبه تښتي، او پخپله د خپلي تاريخ ليکني شيوه داسي ښيي:

"در تاريخی که من کنم سخن نرانم که آن به تعصبي و تربدی کشد و خوانندګان اين تصنيف ګونيد که شرم باد اين پير را، بلکه آن ګويم که خوانندګان بامن اندرين موافقت کنند و طعني نزنند."

بـل ځـاي دی تاريخ يـوازي د واقـعو ثبـوتول نه ګڼي، بلکي د تاريخ فلسفه هم تـر نظر لاندي لري، او داسي وايي:

”اگر چه این اقاصین از تاریخ دور است، چه در توابع چنان میخوانند که فلان پادشاه فلان سالار را بفلان جنگ فرستاد و فلان روز جنگ یا صلح کردند او این آنرا یا او این را بزد و برین بگذشتند اما آنچه واجبست بجاي آورم.“
دا واجب چي بيهقي يې د يوه حقيقت ليدونکي مورخ په ډول مني څه شي ؤ؟ هغه د واقعو د اصلي رنګ ښوول وو که څه هم دی د سلطان محمود د لمسيانو په دربار کي سر منشي ؤ مګر د دوي په باب کي هم حقايق نه هېرول، د سلطان مسعود مهرباني پې فريب ګڼله، او د هغه درباري رجال يې په دي عبارت ستايل: ”نه مردانند و نه زنان“ او بل ځاي وايي:
”و رفتم بر میر کار تاریخ که بسیار عجایب است در پرده و اگر زندگاني باشد آورده آید.“
له دغو عجايبو څخه يوه نمونه دا ده: چي احمدنيالتګين د سلطان محمد د دربار لوي سړی ؤ، کله چه سلطان مسعود پاچا سو نو يې د هندوستان په حکومت له دې جهته مقرر کئ، چي له مرکزه ليري وي، او فتنه جوړه نه کي، احمد چي لاهور ته ورسېدئ هلته يې پخپله استقلال اعلان کئ، او د سلطان محمود د زوي والي دعوا يې وکړه، بيهقي دغه حقايق داسي بيانوي:
”و این احمد مرد شهم بود، و او را عطسهٔ امیر محمود گفتندي، و بدو نیک بدانستي، و در حدیث ها در ولادت وي و امیر محمود سخن گفتندي، و بوده بود میان وي یعني آن پادشاه و مادرش حالي بدوستي، و حقیقت خدای عزوجل داند.“ په دې ډول د بيهقي کتاب د عصر يوه رڼه هنداره ده، حقايق ښه پکښي ښکاريږي، دی يوازي وقايع نګار نه دئ، بلکي نقاد هم دئ، د ده په نظر کي تاريخ يوازي د واقعو ثبوتول نه دي بلکي تحليل او استنتاج هم دئ.
د وطن دغه ربښتيا ويونکي او حقيقت ليدونکی مورخ د ٤٧٠ هـ کال په صفره کي ظاهراً په غزني کي وفات سوئ دئ، چي قبر يې اوس نه دئ معلوم. مګر د ده تاريخ کومه برخه چي را پاته ده، د ده د تاريخ ليکني لوړ مقام را ښيي.

عرفان مجله، ١٣٤٨ل کال، لومړي ګڼه ٧٧-٨١ مخونه.